

השיר הנכון

זה אחד השירים היפים והחשובים שנכתבו בעברית, והוא נחשף כאן לראשונה בדף הטיוטה. **שנתיים למותו של נתן זך,**

פרויקט מיוחד:

- **עמוס עוז** על האי־שקט בשירת זך, בטקסט נדיר שהתגלה בארכיון המשורר
- **נורית גרץ** על המאבק בשירת אלתרמן והדרך אל המקום השלם
- **גדעון טיקוצקי** על החסד שהותיר את חותמו ברבים משיריו

השיר הנכון

פֶּשֶׁתְּרָגֶשׁ הוֹעֵה הַשִּׁיר הַנְּכוֹן מְדַבֵּר.
עַד אִזּוֹ דַּבֵּר הַרְגֵשׁ, הַשִּׁיר הַמְּחַר.
עֲכָשְׁיוֹ הַגִּיעַ הַזְמַן לַשִּׁיר הַנְּכוֹן לְדַבֵּר.

פֶּשֶׁתְּרָגֶשׁ עֲזַף, הוּא חוֹשֵׁב עַל הַפְּתָרָת.
יֵשׁ לָהּ, הַרְבֵּה פֶחַ, בְּמַחְשָׁבָתוֹ.
יֵשׁ אֵלַיָּךְ, הַרְבֵּה אֵלַיָּךְ. מְעַנֵּנוּ : אֵלַיָּךְ נִתְּרָת
בְּמַחְשָׁבָתוֹ יוֹתֵר מֵאֵלַיָּךְ אֵימָה הַפְּתָרָת.
אִזּוֹ הוּא יְדִידוֹתֵי וְיֵשׁ אִתּוֹ אֵלַיָּךְ בִּידִידוֹתוֹ.

אִזּוֹ אֵינִי זָרָא. אֵת הַפְּלִים שֶׁאֲמַר
אֵינִי מְבַקֵּשׁ לְבַשֵּׁל אֶף פִּי הוּא אֲנִי.
אֵת הַמְּעֻשָׂה שֶׁשָּׁבַר אֵלַי פְּעָמִים אֵינִי רוֹצֵה עוֹד לְשָׁבוֹר
פִּי הוּא, הוּא יוֹדֵעַ, שָׁבִיר. יֵשׁ בּוֹ חֶמְלָה מְדוּדָה
אֲבָל הוּא וְיָקֵנִי, אֵינִי הוּא מְעַבִּיר בְּנִקְלָה יָפְסוּיִים
מֵעֵרֹו אֶל שְׁפִיבוֹ צֵרֹו.

יֵשׁ בּוֹ רְצוֹן קָשָׁה לְשֹׁמֵעַ. אִם בְּעֵבְרִית לְהַקְשִׁיב
פְּרִיָּשׁוֹ יוֹתֵר מִלְּשֹׁמֵעַ, פִּי אִזּוֹ לְהַקְשִׁיב. פְּדִי
לֹא לְפָגֵעַ בְּדַבָּר הַקְּוִיד שֶׁנִּתֵּן לוֹ : הַיְכָלִית
לְשֹׁמֵעַ. פְּעֵת אִם דָּמוֹ לֹא יִרְהִיב לְפָגֵעַ
בְּדַבָּר הַקְּוִיד שֶׁנִּתֵּן לוֹ - לְפָעָמִים פְּמוֹ מְבַבֵּה, - לְשֹׁמֵעַ.

עמוס עוז

כיוון שאני לא בסביבה

כיוון שאני לא בסביבה, ואפילו לא בצד השני של שינקין, אכתוב כמה שורות לכבוד שירת נתן זך.

כיוון ש"אי־שקט סביב ומלאכים. ומפרי־עים, תמיד הם מפריעים, בהווה הבלתי/פור סקת. תמיד הם זזים/ומזיזים ממקום למקום..." – בתוך תזוית המלאכים התמידית שלנו אנסה לכתוב גם בשקט וגם בקיצור.

ומה זה אי־שקט סביב. אי־שקט זה לא מילה. הדם השפוך צועק אלינו מן האדמה ואף אחד לא שומע כי כל היום וכל הלילה כולם צועקים על כולם מה יש, מה קרה, מי מת, ואולי כבר תפסיקו לצעוק.

אני אנסה בשקט. אז ככה:

כיוון שנתן זך כבר הראה לנו שהמר והמתוק, כמו המר והנמהר, אינם שני הפכים – אולי אכ־תוב לכבודו גם משהו על המתוק ועל הנמהר.

סבתא שלי הייתה מצביעה לפעמים על רהיט או על בגד או על איש, והייתה אומרת לי: "הוא כל־כך מכוער שהוא"

ספרות ותרבות

המשך מהשער האחרון

השיר הנכון

כבר כמעט יפה". ולפעמים אמרה: "הוא נהיה כליך חכם שהוא כבר לא מבין". ופעם או פעמיים אמרה: "זה כואב וכואב עד שזה כבר קצת מתחיל להצחיק".

אלא שסבתא הייתה אומרת ואילו נתן וך לא אומר אלא שר לנו. כלומר, לא ממש לנו אלא, לא פעם, הוא עומד ושר בגבו אלינו ופניו אל מקומות שאני לא מכיר, אולי הם המקומות שמהם הביאו אותו הנה בלי לשאול אותנו אם בכלל מתאים לו כאן. (כך הגיע מי שנולד להיות עדין/ לארץ לא עדינה) – אם לתאר אותה בעדינות יוצאת מן הכלל).

ולפעמים נתן וך בכלל לא שר, גם לא אומר, גם לא ממש שותק, אלא, איך נאמר, לפעמים יוצא לו משהו שהוא כמעט בדיוק באמצע בין אומר לבין שותק לבין שר. וכשיצא לו דבר כזה, הקורא (הזה, החתום מטה) מקשיב לו לא רק בעיניו ובאוזניו כי אם בעורו ממש.

הרוח מפיסת את שהיה, את שלא היה אין הרוח מפיסת. למרבה ההפתעה, אף כאן מקום – – –

וגם: אנשים שגמרו עם הים שותים קצת ומקנחים בזיתים. איש מהם כבר לא יטבע, איש לא ימות מוות טבעי במים.

ובחלון, הים שלנו, הגדול, חלק כמו חמאה מלוחה. קצת מסתיר הווילון, וקצת הגיל והוודקה.

אלה וכאלה הם הרברים שנתן וך כותב והם נוגעים בי בשעת הקריאה וממשיכים לגעת בי גם אחרי שכבר מזמן גמרתי לקרוא, אחרי שהי ספר כבר סגור ומונח במקומו בין כל מיני ספי

רים על מדף ספרי השירה, על-פי האלף-בית (נתן וך גר אצלי אחרי עזרא זוסמן ולפני זלדה). וגם אחרי שכיבתי את האור והשארתי את כל הספי רים בחושך וגם אחרי שהלכתי לחדר אחר וגם בו כיביתי לבסוף את האור ונשארת בחושך, גם אז שורות אלה ועוד שורות כאלה מתעקשות להמשיך בשלהן: וזה קולו של נתן וך שנשאר באוויר עוד הרבה אחרי שהספר נסגר והאור כבה והחושך החליף אותו, ואפילו אחרי שהמילים עצמן כבר כבו, הקול שלו נמשך עוד זמן מה.

סבתא שלי הייתה מזמרת לעצמה כל היום ניי גונים שהביאה איתה ממקומות שהיו, כנראה, קצת יותר עדינים מאשר המקום הזה. ולפעמים, כשהי שכיבו אותי לישון איתה במיטה שלה, היא הייתה ממשיכה לפזם לה בחושך, לא לפזם, גם לא לזמזם או להמהם אלא, איך אפשר להגיד, המשיכה לתת

קולו של נתן וך נשאר באוויר עוד הרבה אחרי שהספר נסגר והאור כבה והחושך החליף אותו, ואפילו אחרי שהמילים עצמן כבר כבו, הקול שלו נמשך עוד זמן מה

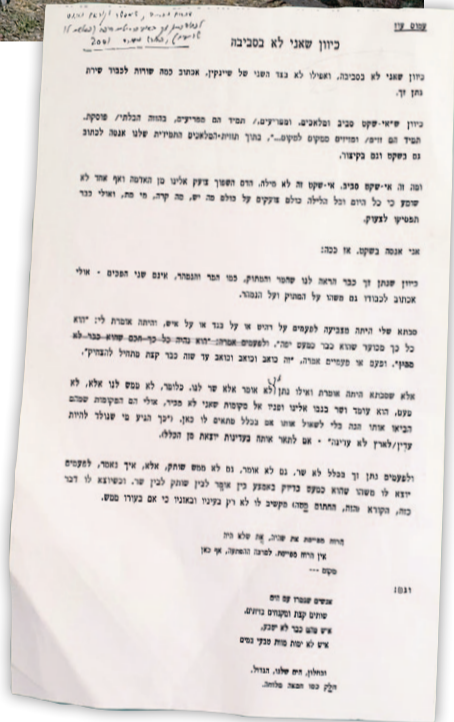
איזה קול שלאט-לאט נהפך להיות גם בת קול, גם גוון, גם ריח, גם חספוס עדין וגם המימות. כל הלילה.

טוב, אני אישית דווקא לא תמיד השתכרתי מכל החלב של נתן וך, ובטח שלא תמיד ליקקתי אצלו רבש. להפך. אבל מה זה חשוב עכשיו?

הלוא גם אנחנו כמעט קפיטנים זקנים, כמו אצל נתן אלתרמן אחרי ליל הורדה ועוד מעט גם כמו אצל נתן וך, "אנשים שגמרו עם הים", וקצת כבר מסתיר הווילון וקצת גם הגיל והוודקה, אבל רק קצת. לא לגמרי מסתיר: כשמריחים ריח ים צריך לקום ולומר ים. הנה, למשל, מה ששום וילון ושום גיל ושום וודקה לא יוכלו להסתיר לי אף פעם, ואפילו נתן וך בכבודו ובעצמו לא יוכל להסתיר לי. תסתכלו בבקשה איזה ים:

ואז בא לנו ערב שקט והיינו שקטים ואז חלפה הסערה והיינו לא סוערים ואז ידענו שלא משנה אם צודקים ואם לא צודקים

וחששתי לרוח השעה וחששתי לרוך שווא וחששתי לאשליות שלך והלב חשש לשקריו אבל הכול עמעם את הכול ואמר, לא עכשיו, לא עכשיו

דף הנאום של עוז שהתגלה בארכיון נתן וך

טוב, כיוון שאני לא בסביבה, אפילו לא בצד השני של שינקין, ואפילו לא צפונית-מזרחית אלא דווקא דרומית-מזרחית, כיוון ש"אישקט סביב, ומלאכים מפריעים", כיוון ש"אף לא נגזר עלינו להיות לבד/ ואנחנו מאכלסים הכול בכדידותנו", אפשר אולי להעז ולומר בכתב מה שלא הייתי אומר פנים אל פנים: הרבה שנים, ולא שנים טר בות, המשורר הגדול נתן וך הולך למקומות שאני לא מכיר, אולי אל המקומות אשר מהם הביאוהו הנה בעל כורחו, הולך אל המקומות ההם וחוזר ומביא משם

את הרחוק, הריק, את שאיננו, את כל אשר קורא אותנו לחיינו, לאכלס אותם בצורותיו, לקרוע פיסת רקיע מן הרקיע עכשיו,

לעשות בה את המיטב, לעשות את שאיננו, את הריק הזה שלעולם, לעולם לא יתמלא

כלה בספרים. / מדיע אַנחנו מוצאים את עצמנו / תמיד בספרים! / זה נותן לנו הרגשה אימה של שקר, / מעבר לכל תרמיות החלשה הקטנות. החשש מפני כזב ספרותי מרחיק כאן את האמונה בחסד, את אפשרות ההתמסרות אליו. אף על פי כן, החסד עורו מהבהב, הוא איווי גם בהתרחקו ודווקא משום שהתרחק: "שעת חסד שפלה רק שפלה".

מאז הותיר המתח בין חסד לבין אירוניה את חותמו ברבים משירי וך. המבקר דק ההבחנה שלמה גרודונסקי הראה ברשימי תו "אירוניה ומוסיקה" כיצד השיר 'רגע אחד', שנתפס כאחד מרגעי ההולדת של המשורר, פותח, כדברי גרודונסקי, "בשורה אירונית, ב'סטה מוקיונית במקצת". כזכור,

כך מתחיל השיר: 'רגע אחד שקט פבקשה. אָנא. אָני / רוצה לומר דבר-מה', ואילו ההמשך שונה מאוד. "הקורא ישגה", כתב גרודונסקי, "הוא עלול לאבד את המפתח לשיר זה אם ירבה לתהות על

של שנות ה-50 וה-60 שחידר את המחניים האלה והניס את הפאתוס מפני האירוניה, עד היום. יהודה עמיחי, לעומת זאת, הבליט בשירתו את החסד, ולא רק בשם ספרו 'שעת החסד' (1982).

ברוח ההנגדה בין זוגות יוצרים בספרות העברית (למשל ביאליק "היהודי" לעומת טשרניחובסקי "האוניברסלי" – וראו בעניין זה גם ספרו של דן מירון 'בין שני הרים'), קל היה לצייר את עמיחי כאוהב אדם, משורר ירושלמי שעורך את קניותיו בשוק, לעור מת וך ה"מיוזנתרופ", התל-אביבי והאינטלקטואל "הקר". אבל אלו תדמיות שטחיות, וגם וך היה טרוד במושג החסד. כבר בפואמה הבוסרית שלו 'תרנגולי-של-שור' קולד' (1953), ממש בראשית

דרכו, ניכרת כמיהה לחסד בצד הבנה שאולי הוא רק אשליה ואינו קיים במציאות היומיומית: "צ'ליל חיינו נקבע, בסופו של דבר, / על ד'י הַחַד / שעת חסד שפלה רק שפלה / אף על פי כן

דליה רביקוביץ
מעלה אפשרות
שהיסוד האירוני
אצל וך הוא משני,
ושהוא בא לכסות
על יסוד דומיננטי
בהרבה: חיפוש אחר
חסד, אהבה ונחמה

{ גדעון טיקוצקי }

שעת החסד של נתן וך

זך ניסח את רוח הזמן ועמד בלב עידן האירוניה, שכולנו חיים בעיצומו. אבל אל מול האירוניה עומד החסד, שהוותיר את חותמו בשיריו ושמבעדו מתגלה זך אחרת

{ נורית גרץ }

הדרך אל המקום השלם

אחרי ניסיונות של שנים לברוח מהעולם של אלתרמן, חזר נתן זך להיות חלק מאותו הנוף שאליו הפנה עורף בעבר. לבסוף הבין שיש לכל זה טעם, שגם הוא עץ השדה

נתן זך | צילום: ורדי כהנא

ולא יהיה לעולם מתנה משמיים.

כיוון שאני לא בסביבה, ואינני יודע אם לא הארכת מדי, אני מבקש בזאת מנתן זך לקרוא הערב בבית את שירו 'מידו שלו', שנמצא בעמ' 104 בספר: 'כיוון שאני בסביבה', ולשנן בעל-פה בייחוד את ארבע השורות האחרונות, הנפלאות – כי מחר מחרתיים יהיה מבחן, וכדאי מאוד לה' תכונן כמו שצריך וללמוד להכיר את החומר. ●

ערך, 6.3.2001

דברים שכתב עמוס עוז על נתן זך והתכוון להקריא בחגיגות יום הולדת 70 של המשורר. עוז שלח את הדפים אל נתן זך והם נמצאו כעת בעיזבונו ומתפרסמים לראשונה עם הערותיו של עוז בכתב ידו. גרסה נוספת של הנואם הופיעה בספר 'בעצם יש כאן שתי מלחמות'. פרסום הנואם באדיבות משפחת עוז. צילום: שרה אביטל

יפני. / הצפור ראתה אותי. / צפור רבת יפי פזות לא אראה עוד / עד יום מותי. / בשנים אלה הוא מקבל את המעט שנשאר ומס' תפק בו: / פי אולי אין לנו די זמן לעקור הר / ואולי לא באנו לכאן לעקור הרים / אבל יש לנו מעט זמן לכתב שירים / על הזכות הגדולה להיות פה / על הזכות הגדולה לומר לא / שבלעדיה אין שיר נו'. / לאחר ניסיונות של שנים לברוח מהעולם הזה, או להמריא ממנו / אל האור הלבן כמו שטיח קסמים / כמו שממריאים הרחובות בשיר של דוד אבידן, מנסה זך לחזור אל אותו עולם דרך "זכר הרברים", דרך "הכאב" ו"השמחה". עכשיו הוא גם מודה "שהכל היה כדאי, שהכל היה חי", כי האדם בכל זאת "עץ השדה / כמו האדם גם העץ צומח". עכשיו הוא חוזר להיות חלק מאותו נוף שא' ליו הפנה בעבר עורף, עכשיו הוא מבין שיש לכל זה טעם: "צריה ללמד פעת / שהאשר לא מחיה, / שמה שנתן אי פעם / לא ילקח לעולם, / שיש לכל זה טעם / גם פשהטעם תם, / בואי ואראה לך מקום / שבו עוד מאיר אור יום". / אולי משום כך בשנים אלה הוא כתב כמה שירי אהבה מהיפים שנכתבו בשפה העברית, למשל השיר 'וגם זה ליקירי', שמדבר אמנם על האהבה של מי שכותבת את המאמר הזה אבל מתייחס לכל אהבה בכלל, לכל אהבה: "ובלא כל קשר אני נזכר פתאום גם בנחבי עמוס קינן ורעייתו המסורה נורית גרץ ששמה פלשון אחרת הוא לב, שחסד אחרון עשתה עמו והוא מר, שאהבה אותו למעלה מן המתר". / אולי בגלל האהבה הזאת הוא מוצא עכשיו את המקום השלם שאותו לא מצא בשיריו המוקדמים, למשל האהבה לאמו המתה: "בינתיים היא חוזרת אלי בכל עת אישן בחלומי / ואני אומר לה ברוך שובה, בינתיים שבי... ומחזיק בידה הקרה ואומר אל תראי... המקום שאת הולכת אלי לא חסר דבר. הוא מקום שלם". ●

אתו ענף נושר, אבל הדרך הזאת נחסמת וכל מה שמסביבה עומד להיעלם: "ראיתי צפור לבנה בלילה השחור / וירעתי כי קרוב לכבות אור / עיני בלילה השחור. / ראיתי עב קטנה ככה יד איש / וירעתי כי את הגשם שאני מ' רגיש / עוד לא הצלחתי לספר לאיש. / ראיתי עלה אשר נפל, אשר נופל. / הזמן קצר. אני איני קובל". / אולי את אותה ציפור שמע חיים גורי וגם היא, כמו הציפור של זך, הזכירה לו בצריחתה "צריח חת צפור לילית", את הסוף: "שלוש. כבר מאחר... מפלת השנים פסטה ימך. החיכים ההם / לא יחזרו עוד, לא יחזרו אליך". ובכל זאת, הוא מתע- קש: "ורק הנוף הזה נשאר תמיד אחר". / כמו נתן זך גם דוד אבידן נעצר באותה דרך שנחסמה, לרגע נדמה שהוא נאבק אבל בסופו של השיר מוותר: "מה שמצדדיק יותר מכל, את הח' לום את היאוש הגדול, [...] היא העברה הפשוטה, החותכת, / שאין לנו בעצם לאן ללכת". / בדרך שבה הלך חיים גורי אפשר היה לראות את "חרשת הארנים", את "המעין בגיא, וצמחית החר", אפשר היה לראות "גדר חיה" ולהסתכל ב"חלון מואר". בשירים של נתן זך כל זה שקע ונעלם, כמו במחזות של סמואל בקט מה שנותר הוא עולם אפור, חרב, שבו אנשים תקועים בתוך פחי זבל או שקועים עד צוואר בחול. את הייאוש של בקט תירגם זך לייאוש של מי שעדיין זוכר את התקופה שבה הקולות הבודדים הצטרפו למ' קהלה אחת גדולה, המקהלה של החלום הציוני. הרבה שנים עברו, הרבה שירים נכתבו ועם הזמן כל מה שנעלם וכלה בשירים הראשונים של זך, הפך חלק מזיכרון רחוק של עולם שהיה פעם, על כל היופי והאור שמוסיף הזיכרון לתמונות. לכן אותה ציפור שדיברה אליו או "בלילה הש' חור" וסיפרה לו על האור שעומד לכבות, מופיעה עכשיו כזיכרון רחוק של "צפור רבת יפי" שאולי לא תחזור יותר, לא תופיע שוב, ובכל זאת דרך הזיכרון אפשר לראות את רטט השמש שמעבר לה, את מה שנשאר מיופייה: "ראיתי צפור רבת

ב 1959 כתב נתן זך מאמר בשם 'הרהורים על שירת אלתרמן' ובכך אולי נתן את אות הפתיחה למאבק נגד השירה של הדור שקדם לו – נתן אלתרמן, לאה גולדברג, אברהם שלונסקי ואחרים. הנושאים של השירה הזאת היו גדולים מהחיים בעיניו, השפה של הכתיבה הייתה גבוהה מדי, הקצב ההרמוני היה מונוטוני מדי, "לאט לאט, מגיעים אנו למסקנה", כך הוא טען, "שאצל אלתרמן פגום דברמה יסודי ביותר כמשורר... פגומה אצלו היכולת להיות אדם מש' תתף בעולם ולתת ביטוי לכך". / אבל למעשה מאחורי המאבק הזה בחרו, במשקל, בשפה הארכאית וברלות הרגש, היה משהו עמוק יותר: המוזיקה ההרמונית הנעימה של אותה שירה לא יכולה הייתה לבטא את מי שחי לאחר החלוי מות הגדולים, המלחמות והמהפכות, וכמו אורי צבי גרינברג הוא מרגיש שגדי הזהב שצריך היה לכוא "באחת השעות", לא בא "ולא יבוא בבאות". / בעולם שבו חי ושאותו תיאר נתן אלתרמן, למשל בשיר 'עוד חוזר הניגון', אפשר היה לטייל לאורך הדרך ש"עודנה נפקחת לארץ", להסתכל מסביב, לראות "ענן פשמי ואילן בגשמי", ללטף כבשה ואיילת ולהמשיך ללכת. וגם אם "דיך ריקות ועי' רך רחוקה", כל אלה נמצאים שם מסביב, "מצפים עוד לך, עובר אורח". הנוף שבתוכו הוא חי מדבר אליו, כמו שדיבר אל חנה סנש לפניו. כמוה הוא מרגיש את הרוח, "החול והים", שומע את ה"שרוש של המים, בך השמים", כל תנועה בטבע אומרת לו משהו. ולכן כשהירח לוחט "פנשקת טפחת" ו"רקיע לח את שעולו מרעים", השקמה מפילה ענף לרגליו כמטפחת והוא מגיב: "ואני אקד / לה / וארים". / אמנם בשיר מאוחר שכתב, כנראה לפני מותו, הנוף כבר החשיך, המישור והרקיע האפילו, האיש שהתעייף כבר התיישב על אבן ו"הדרך הוסיפה לרוץ לבדה", בלעדיו. אבל השיר הזה נגנז והתג' לה רק שנים אחרי מותו על ידי זיוה שמיר. / נתן זך הולך באותה דרך שבה הלך אלתרמן, מרגיש את אותו גשם, רואה את אותו ענן ואת

לא הפרתני. / הרי זה אני החוזר לסורי'. במתח שבין רומנטיקה לבין אירוניה משתמש זך לעתים קרובות גם ביסוד של היתממות, אולם היתממות זו המודעת היטב לכותב אינה מכוונת להונות את הקורא אלא לשעשעו, בהיותה כה שקופה". / רביקוביץ מעלה אפוא אפשרות שהיסוד האירוני אצל זך הוא משני, ושהוא בא לכסות על יסוד דומיננטי בהרבה: חיפוש אחר חסד, אהבה ונחמה. דברי רביקוביץ מובילים למחשבה הבאה: שירת זך הרי זרועה משפטים "מתהפכים", הנד' מים במבט ראשון תמימים ומיד מתגלה האירוניה שבהם: "צער אינו משאיר סימנים", "משנה לשנה זה נעשה יותר מצדן", ועוד. אם כך, אולי עלינו להשיב להם את התום, את פשוטם, אחרי הקריאה האירונית ודווקא בגללה? / ייתכן שזוהי פרשנות חתרנית לשירתו. אך מה שרק נרמז בשירה, עולה על פני השטח בפזמון 'כולנו זקוקים לחסד'. אולי באפיק הכתיבה של הפזמונאות הרגיש זך בטוח דיו להסיר את מסכת

נייננו. במאמרה 'החלום והספק' משנת 1966 (שנאסף לאחר מותה בספרה 'הזהב ותפוחי האדמה') היא טענה שזך הוא בעצם רומנטיקן שנקלע לעידן המודרני, ושלכן שירתו נעה בין תום כפשוטו לבין היתממות, ובמילים אחרות: בין רומנטיקה (כזרם אמנותי המייצג איזו אמור נה שלמה ואף נאיבית בעינינו, וגם כאהבה ממש) לבין ספק ואירוניה. "נתן זך אינו מהסס לדבר שוב", כתבה, "על כאב ועל 'הלב הנשבר'". בזה כיוונה רביקוביץ לחרוז הגרוע והשחוק עד דק משירי האהבה, לביכאב, Herz-Schmerz, cuore-dolore. בהמשך דבריה קבעה: "אין הוא נרתע מביטויים רומ' נטיים כמו 'בגדי שעל הכפא / מבקשים להשאיר שם לעד / ליד בגדיה', או 'יהיו להם שיריו של משורר זה נחומים / אף הוא פמה לנחמה', ואף צירוף מילים שנשמע כמעט בלתי אפשרי אצל משורר בן ימינו, 'בת השיר. האם

קולקטיבי ואמוני: 'ויאמר ה' אל משה, אמר אל בני ישראל אתם עם קשה ערף רגע אחד אעלה בקרבך, וכליתיך" (לג 5). הוא הדבר בדימוי המ' פתיע ברעננותו בשיר, המחבר בטבעיות הפכים גמורים – ציפור ואבן: "מי יכול היה / לרדת שבעוד לילה יהיה / ריק כמו צפור, קשה כמו אבן". למעשה, אפשר שהדימוי מהדהד את שורותיה של לאה גולדברג משירה 'על הנסים', שנדרס כעשור קודם לכן: "פה לא יהיו לאחדים השנים, / פה הגבולות הצבנו עד אין עבר / [...] בין אור לצל, בין אבן לצפור". בזה נקשרים הצורה והתוכן: הפרידה מדמות האב ב'רגע אחד' היא גם רגע המ' פגש איתו (ולהפך). ההצהרה המובלעת שמכאן ואילך מתחיל דברמה חדש בספרות נארגת בתוך מסורת ארוכה. לפני שנים הציעה דליה רביקוביץ פרשנות נועזת לשירת זך, שהשתכחה ושנקשרת לע'

מה שרק נרמז בשירה עולה על פני השטח בפזמון 'כולנו זקוקים לחסד'. אולי באפיק הכתיבה של הפזמונאות הרגיש זך בטוח דיו להסיר את מסכת הצניקן שיוחסה לו

{ אלי שאלתיאל }

שקיעתה של הזריחה

'המפלג', החושף את עלילות דונלד טראמפ בבית הלבן, הוא מסמך שאין ערוך לחשיבותו בניסיונות שיעשו חוקרים והיסטוריונים בעתיד, לרדת לעומקם של התהליכים המסוכנים שפקדו את הדמוקרטיה ב-20 השנים האחרונות

בידי יודעי דבר ועיתונאים, וחומרי ארכיון. אך בעיקר על מאות ראינות שערכו עם מקורבים, פקידים, אנשי משפחה, ואפילו שני ראינות ארוך כים עם דונלד טראמפ עצמו לאחר פרישתו. בראיון האחרון, הם מספרים, התגלה הנשיא לשעבר במלוא יכולתו לשקר ולסלף. הוא חזר וסיפר, יותר מפעם אחת, דברים שרק שלוש דקות קודם לכן פסל ודחה כשקרים שאין להם בסיס. בין שאר הכשלים הקשים שהם מייחסים לטראמפ, הם חוזרים שוב ושוב על יחסו הפושע למגפת הקורונה שפקדה את העולם והכתה קשות גם בארה"ב. טראמפ נמנה עם ראשי השוללים, לא היסט ללעוג ליריבו, ג'ו ביידן, על שהוא עוטה מסכה כל הזמן. לכן, כאשר פגשו את טראמפ בפעם הראשונה, שמחו לשמוע מפיו כי הוא שוקל להיענות בחיוב לבקשת הממשל של ביידן להגיש סרטון פרסומת על סכנת ההתעלמות מן המגפה והחזר בה לנקוט כללי זהירות. חלפו חודשים, וסרטון שכזה לא עלה לאוויר. כשפגשו אותו בפעם השנייה, שאלו בייקר וגלאסר, מה קרה לסרטון הפרסומת המתוכנן? בלא להניד עפעף אמר טראמפ, כי אינו יודע על מה הם מדברים. וכשהזכירו לו כי סיפר להם שהממשל פנה אליו בעניין, אמר: "אני לא שמעתי על כך"

טראמפ לא היה מסוגל לקרוא יותר מעמוד אחד של תזכיר או הצעה שהוגשו לו, ודחה כל ניסיון להנחות אותו לפני פגישות חשובות

טראמפ הגיע לבית הלבן בלא כל רקע וניסיון שלטוני. עמדו לו עושרו המוחצן, התבטאויותיו הקיצוניות וחסרות הרסן, המוניטין של מנחה תוכנית ריאליטי מצליחה מאוד, ועוד מאגר גדול של סיפורי רברבנות על הצלחות עם נשים ונקודות הנחיה לכל מי שמתעניין כיצד לכבוש אותן. לא היה ברור כלל מה הן תוכניותיו, מלבד ההבטחה שהפכה לסיסמה: "להחזיר את אמריקה לגדולתה" (MAGA). השקרים והסייגים לופים התבהרו כבר ביום ההכתרה. הוא התעקש לספר לכל העולם, כי בטקס ההשבעה שלו השתתפו מיליונים, הרבה יותר מאשר בטקסי השבעה קודמים. גם כאשר הציגו לפניו מרקע טלוויזיה מפוצל המציג את

אגף ספרי "עלילות דונלד טראמפ" בספריות מתפשט ומתרחב מדי שבוע. טראמפ הותיר בשולי הדרך חללים מבוששים רבים המבקשים לנקום, ועתה הם מספרים תמורת חושים שמנים את כל מה שעבר עליהם בעולם המטורף שבו הם שהו, חלקם אך ימים אחרים, אחרים תקופות ממושכות יותר. והסיפורים אכן מסמרי שיער. אל מרף הספרים הזה מצטרפים עתה שני ספרים, שדומה כי הם מציינים אבן דרך חדשה ומרעישת במיוחד של אוצר הטראמפיאנה. מאגי הברמן, עיתונאית 'הניו יורק טיימס', שמכירה את טראמפ שנים רבות, כתבה ביוגרפיה חושפנית מאוד, 'Confidence Man', 'איש האמון', שבו היא מתארת בפירוט את תולדות התפתחותו של האיש שיצא תמיד נקי מעשרות העבירות, ההשתמשויות, השקרים והנוכלויות שפילסו את דרכו לעושר שני חשב אגדי ולמשרה הפוליטית הרמה ביותר בעולם.

אך ברשימה שלהלן לא נעסוק בספרה של הברמן, אלא בספר אחר שיצא לאור לפני ימים אחדים, ספרם של פיטר בייקר וסוזן גלאסר: 'The Divider', 'המפץ לג'. השניים, בעל ואישה – הוא עיתונאי ותיק ובעל שם מ'הניו יורק טיימס', והיא שטוריה ב'ניו יורקר' הם סימני דרך חשובים ומאירי עיניים על הפוליטיקה האמריקאית – החליטו לכתוב על הנעשה בווישנג'טון.

ה'המפלג' אינו ביוגרפיה אלא כרוניקה מעוררת פלצות על ארבע שנות שלטונו של הנשיא ה-45. באפילוג לספר, כצפוי, הם מתריעים: "בשנתיים שחלפו מאז פרש מן הבית הלבן חזרו אל טראמפ רבים ממי שגיננו אותו בעקבות אירועי הפלישה לקפיטול. העם האמריקאי ברובו, זה שבחר בו ב-2016, לא האמין מעולם במה שסיפרו עליו. סכנת שובו של הטראמפ היא איום של ממש, ומי שרוצה לדעת מה הוא יכול לעשות לארה"ב ולעולם כולו, מוטב שיקרא את הספר ויבין לאילו תהומות שקעה ארה"ב בימי שלטונו".

הספר מתבסס על חומרים גלויים, הספרים הרבים שנכתבו ופורסמו

התחן תמוז 19 <<<

הציניקן שיוחסה לו. אילן וירצברג הלחין את המילים ששרה נורית גלרון באלבומה 'שירים באמצע הלילה' (1981); ישנו גם ביצוע של דני ליטני ועוד). לימים אסף זך את הפזמון לספרו 'כי האדם עץ השדה' (הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1999). מעניין שבביצועים המופיעים, אין שרים את רוב הבית האחרון. בלעדיו עלול השיר להישמע מעט מתוק מדי. אולי זה מה שקורה כשיש יותר מדי חסד, יותר מדי דבש. ואז בא הבית האחרון, עם עוקצו הקל: לא אירוניה מאכלת, ובכל זאת איזה ססנגד בריא. זך הכליב כאן שורות של שני משוררים המזוהים לא אחת עם הזרם הרומנטי, האחד עברי והאחר גרמני, ושניהן מחייכות חיוך אירוני: "אומרים ישנה ארץ / שאפילו לימונים פוֹרְחִים בָּהּ". ההתחלה רומזת כמוזן אל 'אומרים: ישנה ארץ' של טשרניחובסקי (אגב, שני נוסחי שירו זה, הנרמזים כל כך ארץ-ישראליים, נכתבו בגרמניה), וההמ"שך מוליך אל גתה, אל 'הידעת את הארץ בה הלימון פורח?' – השיר הפותח את הספר השלישי ביצירתו 'יולהלם מייסטר'. אלה שני שירים על ארץ פלאות שהלב נכסף אליה, אבל ספק רב אם היא קיימת באמת.

ייתכן אפוא שזך כתב את 'כולנו זקוקים לחסד' בהשראת השיר של גתה. כמוהו חלם בעודו מטיל ספק בחלום. כזהו אולי גם החסד: קיומו בהיעדרו, בתשוקה אליו. יש להיזהר משקיעה מוגזמת בו. ומכאן גם חשיבות היסוד האירוני בשירת זך, כמו עקרון המציאות שבלעדיו עקרון העונג היה משבש הכול. האירוניה ביצירתו אינה חזות הכל, רחוק מזה. אולי רק כעת, ככל שהזמן מאז מותו הולך ונוקף, הגיעה שעת החסד של נתן זך.

כולנו זקוקים לחסד | נתן זך

כָּלֵנוּ זְקוּקִים לְחֶסֶד,
כָּלֵנוּ זְקוּקִים לְמַעַע,
לְרֶכֶשׁ חֵם לֹא בְּכֶסֶף
לְרֶכֶשׁ מֵתוֹךְ מַעַע,
לְתֵת בְּלֵי לְרִצּוֹת לְקַחַת
וְלֹא מֵתוֹךְ הַרְגֵל
כְּמוֹ שֶׁמֶשׁ שֶׁזֹּרְחֶת
כְּמוֹ צֶלֶל אֲשֶׁר נֹפֵל,
בּוֹאֵי וְאֶרְאֶה לְךָ מְקוֹם
שֶׁבוֹ עוֹד אֶפְשֶׁר לְנַשֵּׁם.

כָּלֵנוּ רוֹצִים לְתֵת,
רַק מְעִטִּים יוֹדְעִים אֵיךְ,
צְרִיךְ לְלַמֵּד פֶּעַת
שֶׁהָאֲשֶׁר לֹא מֵחֶדֶד,
שֶׁמָּה שֶׁנָּתַן אֵי־פֶעַם
לֹא יִלְקַח לְעוֹלָם,
שֶׁיֵּשׁ לְכָל זֶה טַעַם
גַּם כְּשֶׁהִטַּעַם תָּם,
בּוֹאֵי וְאֶרְאֶה לְךָ מְקוֹם
שֶׁבוֹ עוֹד מְאִיר אוֹר יוֹם.

כָּלֵנוּ רוֹצִים לְאָהֵב,
כָּלֵנוּ רוֹצִים לְשִׂמְחָה,
כְּדֵי שֶׁיְהִיָּה לָנוּ טוֹב
כְּדֵי שֶׁיְהִיָּה לָנוּ פֶחַח,
אוֹמְרִים יִשְׁנֶה אֶרֶץ
שֶׁאֵפִלוּ לִימוֹנִים פּוֹרְחִים בָּהּ,
שֶׁבָּהּ גַּם מְחֹסֵר, גַּם כְּאֵב
כְּאֵלוֹ תְּמִיד קוֹרְנִים בָּהּ,
בּוֹאֵי וְאֶרְאֶה לְךָ מְקוֹם
שֶׁבוֹ עוֹד אֶפְשֶׁר לְחַלֵּם.

אחיזה במציאות

אניה פורטין מצליחה לעורר אמפתיה כלפי מי שזנחו או הזניחו את ילדיהם הצעירים

זאיות של השכוחים – בתושייה, בהתמדה ובהצ'חות הקטנות של מי שנאלצים לגרל את עצמם ולפעמים גם אחרים: אלפרד המנהל בדקדקנות את המזווה הדל שלו, איריס שאוספת את הבקבוקים הריקים של הוריה האלכוהוליסטים מזדככה עליהם בסופר וקונה לעצמה ספרים, עבדי המג'דל כמעט לבד את אחותו הקטנה ודואג שתהיה תמיד נקייה ומסודרת. דווקא מתוך ההתמקדות בעניינים הטכניים הללו, עור

ועם האוזננים – קהילה חשאית של אנשים בעלי אוזניים מופלאות המסוגלים לשמוע את אחר תיהם של ילדים שכוחים, ומסייעים להם בסתר. בניגוד לספרים רבים העוסקים בנטישה או ביי תמות, פורטין לא נוטה לדרמטי ולגרנדיוזי. היא לא עושה דמוניזציה להוריהם של השכוחים ולא מציגה עולם חדיממדי שגיבוריו טובים או רעים, אלא מצליחה להעביר מורכבויות משפחתיות,

מור פוגלמן-דבורקין || ספרות ילדים ונוער

קיום שבו אין על מי להניח את הראש. פורטין ממקדת חלק מרכזי מהעיסוק בקיום הזה בהישרדות פיזית ובעיקר בנושא המזון. אחד מביטויי של אותו אלמנט בתרבות הפינית המק'דש פרגמטיות וכושר עמידה, קשור בהכנת מזון כתנאי להתמודדות עם תנאים קיצוניים, והוא בא לידי ביטוי בספר בעיסוק הבלתי פוסק של אמנדה באוכל – גידולו, בישולו, שימורו, חלוקתו ואכ"י לתו כאקט של הזנה אך גם כאקט של נחמה. במובן זה אמנדה מזכירה מעט דמות ותיקה ממנה בספ'רות הילדים הפינית, מומין אמא של טובה ינסון, שגם הווייתה קשורה בהזנה באופן הדוק ורפטיבי,

ואפילו לעורר מידת מה של אמפתיה כלפי מי שזנחו או הזניחו את ילדיהם הצעירים. היא בוחרת להתמקד בהתמודדויות היומיומיות, הכמעט-פרר

איור מתוך הספר

רדיו פופוב // אניה פורטין | מפינית: דנה שולגהרז | לוקוס | 292 עמ'

אחד ממונחי המפתח בתרבות הפינית הוא המילה Sisu שמשמעותה התמדה, אומץ, סבלנות ואופטימיות – תכונות הנדרשות לפי נים בהתמודדות עם תנאי הטבע הקיצוניים של ארצם. 'רדיו פור' פוב' מאת הסופרת הפינית אניה פורטין מציג ביטוי ספרותי של הרוח הזו מחד גיסא, אך מאידך גיסא עוסק גם בזרמים הרגשיים המתחוללים תחתיה, והקושי שבו היא נאבקת תמיד.

אלפרד בן העשר הוא ילד שכוח. אמו נעלמה בינקותו ואביו מנוהל על ידי מה שנראה כהתקפי מאניה-דפרסיה, שבמסגרתה הוא מתקיים בין שני מצבים – נעדר פיזית או נעדר רגשית. לילה אחד, כשהאב יוצא לאחת מנסיעותיו בעולם ומשאיר אותו שוב לבדו, ללא כסף וכמעט ללא אוכל, אלפרד נאנח מעומק ליבו. האנחה מפגישה אותו עם מחלקת עיתונים מסתורית בשם אמנדה, עם הילדים השכוחים שכמוהו זנחו על ידי הוריהם,